

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA

Balassi Bálint és a tragédiajáték

Balassi Bálint 1577 nyarán, apja halálhírére tért haza Lengyelországból. Az akkor huszonharmadik esztendejében járó ifjú azon igyekezett, hogy amint lehet, apja örökébe léphessen. Eleinte a zálogbirtokuk, Liptóújvár ügyeit intézte, majd ősszel már Zólyomból írogatott házassági terveiről unokabátyjának, Balassa Andrásnak. Családjának Zólyomban és a közeli Selmebányán is volt háza. Az ifjú örökösnek hamarosan mindkét város polgáraival meggyúlt a baja. Selmebánya városának birtokában volt az a Vihnye nevű falucska, amely mindmáig hévizes gyógyfürdőjéről nevezetes. Amikor ezt a fürdőt Bálint úr a következő év januárjában meglátogatta, botrányba keveredett. Ennek kapcsán a bányaváros 1578. január 27-én panaszlevelet küldött neki, amelynek azonban csak a nyers fogalmazványa maradt fenn.¹ Eckhardt Sándor ezt így fordította le magyarra:

Üdvözetünket és ajánlásunkat. Nagyságos Balassa úr! Irántunk tanúsított nagy megvetéssel hallottuk, hogy Nagyságod nem csupán minden ok nélkül, ő császári és királyi felsége bányabírójának szolgáját néhai Rubigalli Pál örököseinek fürdőjében kegyetlenül elverte és nagy megvetést tartalmazó szavakat mondott ellenünk (tisztesség ne essék szólván, hogy te reánk szarni akarsz), hanem ama fürdőnek szabadságát, mint az örökösök jószágigazgatója a dolgokról panaszkodik, megsértetted.

Mely dolog ellen tiltakozva Nagyságodnak írni akartunk azon szándékkal, hogy Nagyságod tudja meg, hogy mi a hozzánk tartozókon elkövetett erőszakosságokat és az irántunk tanúsított megvetést s ama ház szabadságának megsértését az örökösökkel együtt mindenképpen meg akarjuk védeni. És intjük, hogy ezután ilyen tragédiáktól türtőztesse magát, (Et hortamur abstinence deinceps ab eiusmodis tragoediis) nehogy az erőszakot erőszakkal elhárítani kényszeríttessünk a magát fékezni nem tudóval szemben. Egyébként válaszázt várva jó egészséget kívánunk!

¹ ECKHARDT Sándor, *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957), 18–21; 75–76.

Balassi azonnali válaszából kerekedik ki részletesen a sérelem oka. Az 1578. január 28-án, Zólyomban kelt latin nyelvű levél vonatkozó része így szól Eckhardt Sándor fordításában:²

Leveleteket megkaptam, és belőle jól megértettem, amit a bányabíró szolgáljáról írtatok, akit én nem ok nélkül némiképpen elfenekeltem. A mi ügyünk tényállása pedig ez volt:

Amikor én a hévízben fürödtem, az a legény dudorászva bejött, és közvetlen mellém leült; mikor is udvariatlanságát elviseltem, és nem sokat törődtem avval, hogy velem egyenrangúvá tette fel magát, és velem együtt fürdik. Ki akartam menni a fürdőből, és megparancsoltam a legényemnek, hogy ingemet és egyéb ruháimat gyorsan hozza oda s ez, röviddel azután, hogy odahozva egyéb ruháimat, ingemet elfelejtette, és nem hozta oda, pirongatást kapott tőlem. De a bányabíró legénye, mikor hallotta, hogy a szidalmat magyar nyelven mondom, nem tudom, milyen gonoszságtól ösztönöztetve, ugyanazon szidalommal illetett, mellyel én legényemet illettem. E dolog méltatlanságától felingerülten és úgy találva, hogy nem tisztességes dolog, ha büntetlenül hagyom a sértést, mellyel ez az elvetemült ember, ez a bohóc engem megbántott, megvallom, őt jelesül elpáholtam, ezzel azonban sem a fürdő szabadságát, sem a ti tekintélyeteket nem kisebbítettem, s nem vetettem meg.

Ha ugyanis neki szabad volt engem a fürdőben a jelzett ügyben ezzel az igen becsmérlő szidalommal illetni, kérdem, miért ne lenne szabad nekem ezt a sértést elhárítanom? Hogy pedig benneteket illetlen szóval, szitokkal gyaláztalak volna, nem tudom, ki hitette el veletek. Bizony arcátlan hazudott.

Az idézett sorokból jól érzékelhető, hogy a konfliktus főként a szereplők jelentős rangkülönbségből fakadt. A feudális világban felháborítónak tetszhetett az, hogy a tekintetes és nagyságos Gyarmati Balassi Bálint úr mellé, vele egy vízbe ereszkedjék egy szolgálai sorban lévő polgárlegény. Az is jól kiviláglik, hogy a verésre valószínűleg félreértés miatt került sor, hiszen a német legény magára vette a főúr szitkait, s azért replikázott. Bálint úr jó fizikumú volt, hiszen a bányászok környezetében felnőtt, nála nem sokkal fiatalabb fiút el tudta náspángolni. Nem tudhatjuk, hogy Balassi előadása mennyiben tartalmazza a teljes igazságot.

A levél további részében Balassi arra válaszolt, hogy a bányabíró, Rubigalli Pál örökösei és azok polgártársai tragédiának minősítették a fürdőben történt esetet. A levél részlete latinul és Eckhardt Sándor fordításában, néhány módosítással, így hangzik:

² Első közlése: RICHTER Ede, *Két epizod Balassa Bálint életéből*, Századok, 1902, 917. – BALASSI Bálint *Összes művei I.*, összeállította ECKHARDT Sándor, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951), 321-323,

Nam quod me hortamini, ut deinceps ab istiusmodi tragoediis abstineam; nihil, mihi credite, opus fuit isthac hortatu vestro; tantum enim abest, ut ego tragoediarum ludos celebrare consueverim, ut ne in commediarum quidem actionibus affuerim unquam; petoque a vobis, ne me deinceps vos etiam tragico aut comico nomine appellandum ducatis, nam et nobis suppeditabit verborum copia, opinor, nomen aliquod insigne, quo si vos appellavero, uret vos profecto, quod aiunt.

Minthogy ti arra intetek, hogy ezután ilyesféle tragédiáktól tartózkodjam; higgyétek el, erre az intésre semmi szükség nem volt, olyannyira távol áll ugyanis tőlem az, hogy én tragédiajátékokat szoktam volna rendezni, valamint hogy komédiák cselekményeiben valaha részt vettem volna. Kérem is tőletek, hogy ezután engem se tragikus, se komikus névvel ne illessetek, mert én sem szűkölködöm a szavak bőségében, különben úgy vélem, hogy majd olyan jeles névvel nevezlek benneteket, hogy bizonynal csípni fog, miként mondani szokás.

Balassi érzékeltette, hogy vádlói kissé túllőttek a célon, amikor a fürdőbeli cselekményt tragikus színelőadásként értelmezték. Jómaga még meg is fejelte a selmebányai polgárok dramaturgiai minősítgetését, hiszen visszautasító szavaiban a tragédiajáték mellé illesztette annak színpadi párját, a komédiát is. Értésükre adta ezzel azt, hogy ő a valóságos életben nem színpadi szerepet játszik, sőt nagyon is tisztában van azzal, hogy mi is a tragédia és a komédia. Tudjuk róla, hogy 1569–1572 közt, nürnbergi tanulmányai idején még magát Hans Sachsot (1494–1576) és annak vaskos színdarbjait is láthatta. Nem csoda tehát, hogy az efféle farsangi komédiákért nem lelkesedett. A lutheránus selmebányai polgárok bizonyára nem antik drámákkal, hanem farsangi komédiákkal és misztériumjátékkal találkozhattak, amit ők tragédiajátéknak minősíthettek.

Tíz évvel korábban, 1568. december 19-én, a Balassival közel egykorú Nádasdy Ferenc (1555–1604) azt írta Bécsből anyjának, Kanizsai Orsolyának, hogy „az császár úfölsége fiai akaratja lén, hogy én komédiában vélek egyetemben légyek; mester uram és Ádám uram akaratából elígérkezém, és egy istenasszonnyá tevének; úmagok is benne lésznek és egyéb sok fűembör gyermeki”.³ A Balassihoz hasonló rangú és műveltségű ifjak között tehát igenis akadtak olyanok, aki szerepeltek alkalmi színpadi előadásokban.

Pirnát Antal úgy vélte, hogy a XVI. századi magyar gyakorlattal is pontosan egyezik Szenci Molnár Albert 1604-ben megjelent szótárának meghatározása a tragédiáról

3 KÁROLYI Árpád és SZALAY József, szerk., *Nádasdy Tamás nádor családi levelezése*, (Budapest, 1882), 205.

és a komédiáról:⁴ „Tragoedia, fabula vagy szerzetes játék főszemélyek dolgairól, kinek nagy friss pompás az elei, de az vége szomorú és rettenetes. – Comoedia, oly játék, amelyben bizonyos személyek ez világon mindenféle rendek erkölcsöket-szokásokat mintegy tükörben előmutatják.”

A selmecebányai polgárok azzal a szólással fenyegetőztek, hogy szabad az erőszakot erőszakkal megtorolni. Balassi a magyar nemes gőgjével válaszolt erre: Vana est sine viribus ira, azaz hiábavaló az erő nélküli harag; sőt visszavágásként gúnyosan a polgárok történelmi szerepjátására utalt: „Effélékről, azt kérem, hogy aranybányáitok bányászainak beszéljetek valamiket, akik a ti köztársaságotokat nem másnak tartják, mint egykor a régiek a rómaiakét! (Istis, quaeso, auri fodinarum vestrarum fossoribus ista narrate, qui vestram non secus, a colim antiqui Romanam rempublicam suscipiunt.)”

A selmecebányaiak nagyon rossz néven vették Balassi válaszlevelét. A verésért és a szidalomért való elégtételt nem erőltették tovább, ám a gúnyos hangú levelet nagyon sértőnek találták. Különösen az dühíthette őket, hogy Balassi alantásnak minősítette azt a munkát, amelyet a bányák művelésében a föld alatt végeztek. Egy ideig még levelezgettek az ügyről, ám végül annak nem lett semmi további következménye. Balassi azonban tíz esztendő múlva Castelletti *Amarillije* nyomán megírta a Thyrissről és Angelicáról szóló szép magyar komédiáját.

Abstract

In January 1579, Bálint Balassi beat up the servant of a notable citizen of Selmecebánya (now Banská Štiavnica) in the spa of Vihnye (now Vyhne). The town sent him a letter of reprimand, asking him, among other things, to refrain from such tragedies in the future. Balassi wrote a long letter in response, explaining what he thought had really happened, and then flatly denied that he had ever directed or acted in a tragedy or even a comedy. Ten years later, however, he wrote his comedy about Thyriss and Angelica, based on Castelletti's pastoral drama *Amarilli*.

4 PIRNÁT Antal, „A magyar reneszánsz dráma poétikája”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 73 (1969): 529.